Door LUDO BEKKERS

FERNAND KHNOPFF; een beeld van melancholie

Fernand Khnopff; 'Portret van Khnopff', heliogravure ▲

Fernand Khnopff; 'De Argwaan' ▶

De in Grembergen geboren Belgische kunstenaar Fernand Khnopff (1858) wordt in Brussel begraven op 15 november 1921 met de eer die een verdienstelijk burger past. Een vertegenwoordiger van het hof, de Franse ambassadeur, staatsministers en oud-ministers, prominenten uit de wereld van kunst en cultuur zijn rond de lijkbaar verzameld om een laatste groet te brengen. Het was de ultieme hulde aan een man die meer succes had gekend in het buitenland dan in België zelf. Het was meteen ook het einde van een époque die had gezweefd tussen Dichtung und Warheit en die snel overschaduwd zou worden door kunstenaars die het symbolisme, waarvan Khnopff een eminent vertegenwoordiger was geweest, achter zich zouden laten om zich meer te gaan concentreren op de zuiver schilderkunstige kwaliteiten van het beeld, op plastische problemen en op de expressiviteit van de verf. Het expressionisme breekt door en schuift zowel het opkomend surrealisme als het ontluikend abstracte in de schaduw van het schilderkunstige landschap.

De kunst die floreerde rond de eeuwwisseling zal moeten wachten tot voorbij het midden van deze eeuw, om opnieuw aan belangstelling te winnen. De revival van Khnopff en van het symbolisme begint in 1967 wanneer de vroegere conservatrice van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten in Brussel, Francine Legrand, een artikel publiceert in het Britse kunsttijdschrift Apollo: 'Fernand Khnopff, perfect symbolist'. Bijna onmiddellijk werd deze studie een trendsetter want amper twee jaar later, in 1969, werd in Turijn de tentoonstelling 'Il Sacro e il Profano nell'arte dei Simbolisti' georganiseerd, in 1972 gevolgd door een expositie in Parijs, 'Peintres de l'Imaginaire', en Khnopff zelf kwam aan de beurt in 1979 en 1980 met een belangrijke retrospectieve in Parijs, Brussel en Hamburg. Hierbij voegde zich, ook in 1979, een indrukwekkende monografie over de kunstenaar door Robert Delevoy, C. De Croës en Gisèle Ollinger-Zinque (uitg. Lebeer-Hossmann, Brussel), die nu een nieuwe en aangevulde editie kent.

Waarom het oeuvre van Khnopff weer opnieuw in de belangstelling kwam en bleef, waarom dit soort efemere, symbolische en ambivalente kunst ook de jongeren opnieuw gaat boeien, zijn vragen waarop moeilijk een afdoend antwoord te vinden is en alle gissingen daaromtrent blijven onduidelijke hypothesen. De herwaardering van de hele Art Nouveau en Jugendstil, de toenemende belangstelling voor nieuwe zinnebeelden en allerlei para-verschijnselen heeft misschien wel iets te maken met het naderende einde van deze eeuw, een cyclisch verschijnsel dat niet nieuw is. Het is nochtans niet gemakkelijk om zich opnieuw te verplaatsen in de denkbeelden, de mystiek en de wereld van deze begaafde, verfijnde en intelligente kunstenaar die strikt genomen zo ver af staat van de onromantische leefsituatie die wij vandaag ondergaan. Maar het zou wel best kunnen dat het groeiend individualisme en egocentrisme dat onze maatschappij kenmerkt zich wil herkennen

in de man die als lijfspreuk koos: Men heeft slechts zichzelf'.

Khnopff, een afstammeling van Oostenrijkse en Portugese voorouders die teruggaan tot de 16e eeuw, werd geboren in een welgesteld en burgerlijk milieu. Zijn vader bekleedde functies in de magistratuur en één jaar na zijn geboorte verhuisde de familie van Grembergen bij Dendermonde naar Brugge. Later zal hij in een brief schrijven: 'In Brugge heb ik mijn jeugd doorge-

Fernand Khnopff; 'Ontmoet Verhaeren-Een engel', potlood, 33,1 x 19,8 cm, 1889 (Privé verzameling, Brussel) ◄

Fernand Khnopff; 'De poëzie van Stéphane Mallarmé', potlood en pastel op papier, 21 x 10,5 cm, 1892 (privéverzameling, München) ▲

ontvangen, maar toch blijft het succes uit Wenen komen waar hij verder blijft deelnemen aan de manifestaties van de Sezession, maar ook in Parijs en Londen blijft zijn werk te zien.

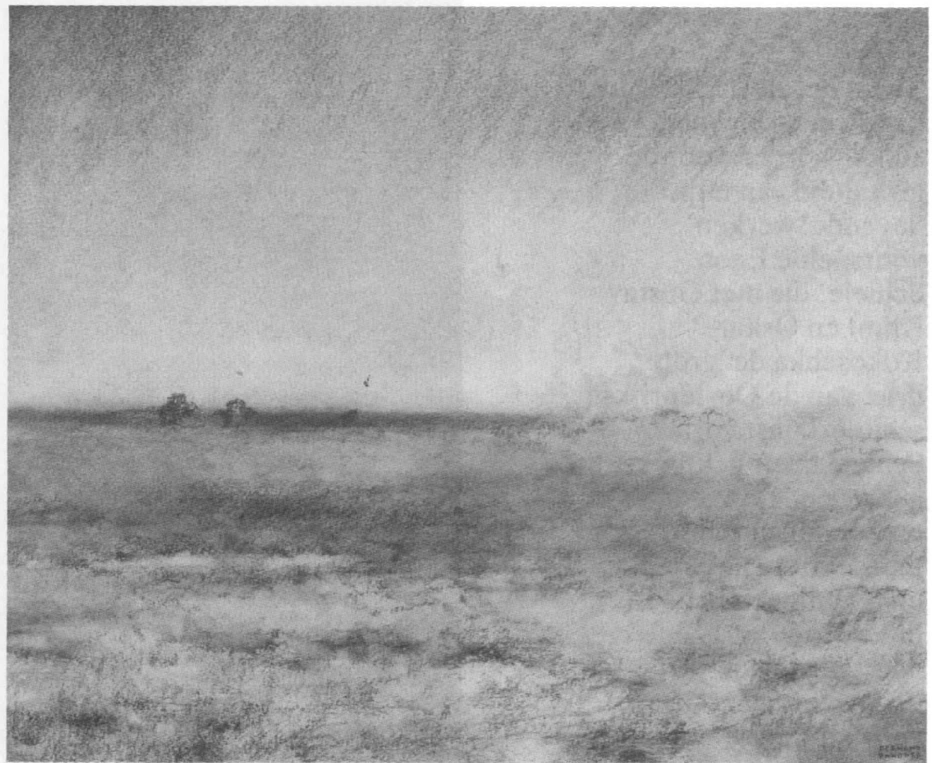
Ondertussen maakt hij plannen, samen met de architect Edmond Pelseneer, voor het bouwen van een huis in Brussel, een huis dat los van de heersende Art Nouveau-mode getuigt van een ongewone strengheid. Architectuur-criticus Robert Delevoy zegt erover: 'Ze is vreemd, deze vluchtplaats. Sterk gesloten. Onrustwekkend zelfs. Zodanig dat men geneigd is te zeggen 'gebouwd met de blauwe wierook van het hart.' Votieve kapel? Heiligdom? Woning-doodkist? Esthetisch verblijf? Zo vreemd is deze defensieve architectuur, architectuurvoorwerp.' Het werd een soort Gesammtkunstwerk dat door z'n strengheid, z'n soberheid en z'n klasse de reflectie was van wat er in het hart en de geest van Khnopff omging: men heeft alleen zichzelf. Helaas werd dit unieke bouwsel in 1930, negen jaar na de dood van de kunstenaar, door meedogenloze bouwpromotoren en onder het oog van passief toekijkende erfgenamen afgebroken. In 1907 verschijnt een uitgebreide monografie door de Belgische criticus Louis Dumont-Wilden, nadat reeds vroeger, in 1887, Emile Verhaeren een boek over hem had gepubliceerd. Uitzonderlijk fenomeen in die tijd dat tijdens het leven van een kunstenaar, twee boeken over hem verschijnen.

Huwelijk

In 1908 trouwt Khnopff met een nog jonge weduwe, moeder van twee kinderen, maar drie jaar later wordt er al gescheiden. Het artistieke succes gaat echter verder en meer en meer wordt de kunstenaar nu ook in eigen land gewaardeerd wat moge blijken uit zijn lidmaatschap van de Koninklijke Akademie, afdeling Schone Kunsten. Zowat in alle belangrijke tijdschriften over kunst in Europa wordt over hem geschreven en zijn roem schijnt nu wel voor eeuwig gevestigd te zijn. Daarbij wordt wel eens vergeten dat hij ook als illustrator een rol heeft gespeeld. Hij verluchtte werken van Emile Verhaeren, Joséphin Péladan, Edmond Picard, Albert Giraud, Camille Lemonnier, Max Waller, Robert-Hugh Benson en anderen. Tot zijn dood in 1921 blijft hij actief en koestert zich in de eerbewijzen die hem via artikelen en tentoonstellingen komen aanwaaien. Maar een jaar na zijn overlijden wordt in de galerij Giroux in Brussel de inhoud van zijn atelier, zijn verzameling en zijn bibliotheek geveild. Fernand Khnopff was dood.

Hoe dient men zijn oeuvre nu te situeren? Het maakt ontegensprekelijk deel uit van de symbolistische strekking, die in België zowel in de schilderkunst als in de literatuur zoveel succes kende. Het symbolisme van Khnopff evenwel vertoont een aantal facetten waardoor het boven die beweging uitstijgt. Facetten die enigszins samenvallen met bepaalde thema's. Het grote aantal aangezichten die hij heeft uitgewerkt, alleenstaand of behorend tot een compositie, is er één van. Je zou ze slechts met maskers kunnen vergelijken, gestolde uitdrukkingen van nauwelijks uitgesproken emoties. Er is geen vreugde in te bespeuren, écht verdriet evenmin, geen trilling van een zenuw, geen trekking van een spier. Men zou kunnen stellen: het volmaakte schoonheidsideaal uit die tijd, het ongeschonden vrouwenbeeld, ware het niet dat het doortrokken is van een diepe melancholie, een Sehnsucht die zo typerend was voor het einde van de 19e eeuw.

Een tweede facet vormen de landschappen uit Fosset en Brugge. Deze schilderijen, pastels en tekeningen weerspiegelen een bepaalde surrealistische atmosfeer, een Unheimlichkeit waaruit ieder leven gebannen is en die herschapen wordt tot spookachtige plaatsen waarin zich de meest onverwachte gebeurtenissen kunnen afspelen. Plaatsen die aan geen tijd toebehoren, die van alle tijden zijn, die de tijd getrotseerd hebben. Los van het mysterie, het nare, het onwerkelijke werkelijke, ademen deze werken nochtans ook een gevoel van grote sereniteit, van kalmte, van verwachting. Ten derde is er nogmaals de vrouw, maar dan als vrouwelijk wezen, en daarin toont Khnopff een subtiele vorm van ingehouden erotiek. Geïnspireerd door de vrouwenfiguren van Burne-Jones, lijken ze wel in trance, niet op een etherische wijze, maar veeleer aan de rand van de verwachting, op het ultieme moment waarop de droom overgaat in de werkelijkheid.

Fernand Khnopff; 'Regen op de heide', pastel en kleurpotlood op papier, op karton geplakt, 24 x 30 cm. circa 1916

Het is niet zo eenvoudig om vandaag binnen te dringen in de wereld die Khnopff heeft uitgebeeld en die hij een geestelijke inhoud gaf. Onze gevoelens zijn niet de zijne; zijn tijd is de onze niet. Velen zullen geneigd zijn om aan Hineininterpretierung te doen, om op die manier vat te krijgen op het onvatbare. Maar zou het ook niet kunnen dat de kunstenaar slechts heeft weergegeven wat men zou kunnen beschouwen als een gangbare geestesgesteldheid van de wat beter gesitueerde intellectuele kringen waarin hij leefde met hun lusten en gevoelens, hun verveling en hun luxe, hun dromen en wensen? Misschien is het zo eenvoudig. Of toch niet?

Fernand Khnopff; Museum voor Moderne Kunst, Koningsplein 1, Brussel, tot 6 december – dagelijks van 10 tot 13 u. en van 14 tot 17 u. op maandag gesloten.